

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

**“Bir Mufessir Olarak İmam Mâtürîdî Çalıştayı” (Sakarya 11-12 Haziran 2022)
Hakkında bir Değerlendirme**

The Introduction and the Evaluation of the Workshop: “İmam Mâtürîdî as a Commentator (Sakarya 11-12 June 2022)

İsmail ÇALIŞKAN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Türkiye

icaliskan25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2899-9111>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Bilimsel Toplantı Değerlendirmesi/Scientific Meeting Review

Geliř Tarihi/Date Received: 05/09/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/09/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2022

Atıf / Citation: Çalışkan, İsmail. “Bir Mufessir Olarak İmam Mâtürîdî (Sakarya 11-12 Haziran 2022)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Ekim/October, 2022), 793-797.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŐ /Türkiye

Öz

Makalede 11-12 Haziran 2022 tarihlerinde Sakarya’da yapılan “Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî” adlı çalıştayın tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmaktadır. Mâtürîdî’nin yazmış olduğu *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ın, tefsir tarihindeki özgün yerinin tespiti yolunda bu çalıştayda biraz daha mesafe alındığı söylenebilir. Fakat bu tür tefsirler incelendikçe ve detaya inildikçe hem tefsir ilminin İslam ilim-kültür tarihindeki konumu hem de özel olarak bir tefsirin nasıl bir fonksiyon icra ettiği aydınlanabilecektir. Bu bilimsel toplantının kapıyı biraz daha araladığında, bilimsel çalışma yapacaklara bir ışık tuttuğunda kuşku yoktur.

Anahtar kelimeler: Tefsir, te’vîl, rivâyet, dirâyet, el-Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Mâverâünnehir

Abstract

In the article, the workshop named “İmâm Mâtürîdî as a Commentator” which had been held in Sakarya/Turkey on the 11th and 12th of June 2022 has been introduced and evaluated. In this workshop, it can be said that the progress had been made in the way of determining the original place of Ta’vîlât al-Qur’ân written by Mâtürîdî in the history of tafsîr. However, as such interpretations have been examined and detailed, both the position of the science of tafsîr in the history of Islamic science-culture and the function of a tafsîr in particular will be clarified. There is no doubt that this scientific meeting will open the door a little more and shed light on the researchers who will do scientific work. There is no doubt that this scientific meeting opens the door a little more and sheds light on those who will do scientific work.

Keywords: Tafsîr, Ta’vîl, Rivâyat, Dirâyat, al-Mâtürîdî, Ta’vîlât al-Qur’ân, Mâverâü nehr/Transoxiana

Hicri üçüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde ilim-kültür alanında epey yol alınmış, ıstılah, usûl ve literatür bakımından büyük bir ilmi birikim meydana gelmişti. Hadisler derlenmiş, tefsir rivayetleri kayıt altına alınmış, fikhî-itikâdî mezheplerin usul ve erkânı oldukça netleşmiş, dilbilimleri ve edebiyat kuralları tespit edilmişti. Bölgesel anlayış ve yaklaşım farklılıkları da kendini hissettirmekteydi. Birinci tespit böyledir.

İslam ilim-kültürüne verdiği destekle Mâverâünnehir, en velût çağını icra etmiş, hadis, fıkıh, kelam, tefsir gibi ilimler mecrasını epeyce bulmuştu. Bu ortamda bir tefsirin yazımı elbette görüş derleme değil, ayetlerin açıklanmasına yardımcı olacak mevcut birikimden istifade ederek özgün bir tefsir ortaya koymak çok esaslı bir çıkış olabilirdi. Böylesi bir çıkışı o gün için yapabilecek imkân, irade ve ilmi yeterliliğe Semerkant’ta yetişmiş birisi cesaret etmiştir. Bu ikinci tespittir.

Devrin Müslüman coğrafyasının en doğusunda yer alan Mâverâünnehir, tarihsel mirasını İslami olanla değiştirmiş olsa da çeşitli geleneksel yaşam biçimini barındıran, çok kültürlü ve çok inançlı bölgesiydi. Bu vasat, Müslüman toplumun geleceği kurmada sahip olduğu imkânları ve zorlukları birlikte sunuyordu. Bu üçüncü tespittir.

Bir diğer tespit, üç asra yakın bir geçmişi geride bırakan Müslümanlar siyasi, askeri, ticari, eğitim gibi toplumsal oluşumu tamamlamış, merkezi hilafet dışında irili-ufaklı idari sistemler kurmuşlardı.

Nihayet din, var olanı koruma hususunda en etkileyici faktör, gelecek kaygısını en güçlü bir şekilde açıklayan unsurdu. Elbette o, bu etkisini ana nass ya da nassları aracılığıyla yapar. Onların şerh edilmesi ise etkinin güne ve sonraki zamanlara taşınmasıdır. Bu da beşinci tespittir.

Yukarıdaki beş tespit, günümüzde ilmi ve itikadi liderliğine ilgi artan Mâtürîdî ve tefsiri hakkında yapılan bir çalıştayın tanıtım ve değerlendirmesine giriş için yazıyorum. Bahse konu tespitler, dönüm noktası sayılabilecek vasatı hazırlamıştı. Bugün bu ortamın ve ilim mi-

rasının boyutlarını sadece bir müellif ve bir kitap, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'an*, üzerinden analiz etmekle meşgulüz. ‘Hiçbir şahıs yaşadığı zamanın şartlarından bağımsız değerlendirilemez, hiçbir metin ortaya çıktığı vasattan bağımsız okunamaz’ ilkesi mucibince *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ı hakkıyla anlayabilmek için önce şu beş tespite dair ciddi bir okuma gerekir. Ayrıca Mâtürîdî'nin zihniyetini iyi kavramanın faydalı olacağı muhakkaktır. Nitekim yukarıdaki beş temel tespite dile getirilen gerçekler, bu tefsirin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı gibi onun muhtevasına da yansımıştır. Kitabın adı bile onun metot ve muhtevası hakkında bir algı yaratmaktadır. Esasında böyle bir tefsir, o devirde ilmi bir gereksinim, entelektüel bir ispattan ziyade bir ihtiyaç olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Mâtürîdî, o zamana kadar rivayet anlayışının egemen olduğu tefsirde yeni bir evrenin başladığını gösterecektir. Buna kısaca İslami ilim-kültürün hasılası diyebiliriz. Artık tefsire eleştiri, itimat veya mesafeli duruş, söz konusu niteliklere bakılarak yapılacaktır. Hâsılı Mâtürîdî öylesine bir iş yapmakla meşgul değil, tam da güncel hayatın ortasında durmaktaydı. Bu sebeple Kur'an'a, tefsire, ilme ve geleneksel mirasa bakışı bir hayli farklılaşmaktadır. Elbette bunları burada tartışacak değiliz, sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir AB Dalı'nın öncülüğü, üniversite rektörlüğü ve fakülte dekanlığının desteğiyle tertip edilen “Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî Çalıştayı” (11-12 Haziran 2022) benzer temalı birçok ilmi toplantı gibi müfessiri ve tefsirini farklı boyutlarıyla incelemeye almıştı. İlk günkü tebliğlerin başta tespit ettiğimiz noktalara odaklandığını söyleyebiliriz. Veysel Gengil, gerçek Mâtürîdî'yi ve *Te'vilât*'ı görebilmek ve anlayabilmek için okumalarda şu esaslara dikkat edilmesini önerdi: Okur ile Mâtürîdî arasında aracılardan bulunmaması; tercüme güvenilirdir fakat onlara güvenmemek daha iyidir; *Te'vilâtü'l-Kur'an* biteviye ve bütüncül bir gözle okunmalıdır; diğer tefsirler ile mukayese edilmelidir; Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin sıkı bir takipçisi olduğu bilinmelidir; bu tefsirin nasıl bir ortamda inşa edildiğinin farkına varılmalıdır; Mâtürîdî'nin bilgi nazariyesi ile tefsirte'vil ayrımının farkında olunmalıdır. Ömer Dinç, sorduğu “Mâtürîdî Bir Tefsir Geleneğinin Kurucusu Mudur?” sorusuna cevaben onun bir gelenek oluşturduğu, müfessirlerin onun izinden gittiği, kendisinden sonra yaşadığı bölgede ve Osmanlı coğrafyasında takip edildiğini söyledi. Somut örneklerle dayanmak için de bu varsayımın izlerini Neseffî'nin *et-Teyssîr fi't-Teyssîr*'inden göstermişti. Tefsirin olmazsa olmazı dil incelemesidir ve bu tefsir için konuyu Lütfi Özbey ele almıştı. Benzer vazgeçilmez yorum ilkesi olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin *Te'vilât*'taki uygulamalarını Sevim Gelgeç Yûsuf suresi örneğinde tahlil etmişti.

İlk günün öğlenden sonraki oturumunda tefsir dışı meselelerin *Te'vilât*'taki yansımaları üzerinde durulmuştu. Tebliğlerin ikisi hem sosyal yansımaları hem fikri yapılarıyla Müslümanları tarih boyu meşgul etmiş iki meseleyi, ‘teşbih ve tecsim’ (Abdussamet Varlı) ve ‘Şiî düşünce’yi (Ercan Şen) incelenmişti. Bu iki mesele ile Mâtürîdî yan yana anıldığında ayetleri istidlâlde öznel ve mezhebî bakışın egemenliği akla gelmekte, yine tefsirde ciddi eleştiri ve cedelin cereyan ettiği dikenli alana girilmektedir. Tam bu noktada ‘acaba iki mesele ile ilgili ayetlere, Mâtürîdî, mezhebi angajmandan bağımsız bir şekilde yaklaşıyor nasıl bir sonuç elde edilebilirdi?’ sorusu zihnimizi kurcalıyor ama bunun cevabı tahminden öteye gitmeyecektir. Varlı, Mâtürîdî'nin Allah'ı tasvir eden (*vech, yed, 'indellâh* vs.) ve fiillerini (gelmesi, tutması, istivâ etmesi vs.) anlatan ayetlerdeki teşbihi veya deyimsel ifadeleri lafzi-hakiki manaya değil, mecazi anlama hamlederek lafızcılıktan, aşırı tenzihten ve ta'tilden uzak durduğu-

nu, böylece diğer mezheplerden ayrıldığını, ayrıca Müşebbihe ve Mücessime gibi fırkalarla mücadeleden geri durmadığını vurguladı. Şen ise Mâtürîdî'nin zamanında ve yaşadığı bölgede Bâtıniler, Karmatiler ve Râfiziler'in görüşlerinin etkin olduğunu, onun da tefsirde bu görüşlerin dayandığı ayetlerde hassas bir çizgiyi takip ederek, hem Ehl-i Sünnetin paradigmasını tespit ve savunma hem de diğerlerinin görüşlerine cevap, onları red ve çürütme yoluna gittiğini belirtti. Şen'in tespitine göre Mâtürîdî, selef uleması ile Mutezile arasında dursa da aslah meselesinde, selef ulemasının amansız bir münekkidi haline gelmiştir. Çünkü Mutezile 'Allah'ın adaleti bağlamında savunduğu kul için aslah'ı yani en faydalı/en uygun olanı yaratmanın Allah'a vacip olduğu' iddiasındaydı. Buna dair ayrıntılar M. Mahfuz Ata ve İbrahim Atay'ın sunduğu "Mâtürîdî'nin Aslah Teorisi Eleştirisi (Te'vilâtü'l-Kur'ân Özelinde)" adlı tebliğdeydi. H. İbrahim Aydın'ın Mâtürîdî'nin tefsirinde kullandığı kıraat terimlerini kıraat ilmi açısından değerlendirmesinde vardığı sonuca göre o, sahih kıraatleri almış, fakat manaya odaklandığı ve senetleri kaydetmediği için şaz kıraatlere de yer vermiştir.

Tefsirde rivayet malzemesinin istihdamı konusunda Mâtürîdî orijinal bir yol belirlemiş ve uygulamıştır. Bu meyanda *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da sened kullanmadığı, rivayetler arasında tercihlerde bulunduğu, hatta sebab-i nüzul rivayetlerinde olduğu gibi Kur'an'ın anlatımıyla çelişki arzettiği için bazı rivayetleri reddettiği bilinmektedir. Çalıştayın ikinci günü ilk oturumdaki dört tebliğ bu konuyu farklı boyutlarıyla incelemişti. Harun Bozkurt "Farklı Görüşlerin Nakledilmesi ve Tercih Edilmesi Açısından Taberi ve Maturidi Karşılaştırması"nı yaparken iki müfessirin rivayetler kanalıyla önceki görüşleri nakletmede öncelik ve stratejilerini anlamaya çalışmıştı. Aşağı yukarı aynı malzemeye ulaşmış olmalarına rağmen Mâtürîdî'nin sonrakilere görüşleri ulaştırmak değil, görüşleri tahlil, tenkit veya tercih etmek gibi bir önceliğinin olması onu Taberî'den ayıran temel niteliktir. Bayram Ayhan'ın Mâtürîdî'nin rivayet metodunu çözmeye çalıştığı tebliği bir önceki tebliği tamamlayıcı nitelikteydi. Ayhan'ın tespitine göre Mâtürîdî, ahad rivayetin alınmaması, isrâili rivayete itibar edilmemesi, rivayetteki anlamın tarihsel duruma, olguya ve bağlama uyması gerekir gibi ilkeleri ve olguları vardır. İlke konulursa hem rahat hareket edilir hem bütünlük kaybedilmez. Buna göre Mâtürîdî ilkelerini tefsirinde uygulamış ve eleştiriye açık olmakla birlikte rivayetleri kullanmada kendi içinde tutarlı olmuştur. Mustafa Maden, rivayet açısından *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı incelediği çalışmasından elde ettiği verileri paylaştı. Mâtürîdî'nin tefsirinde kullandığı rivayetleri ondan önceki tefsirlerde izlerini aramıştı. Anlaşıldığı kadarıyla o, manaya ve ayeti çözümlenmeye öncelik verdiği için rivayetlerin sıhhat derecelendirmesini yapmamış, senetlerin ve râvilerin sağlamlığını belirtmemiş, rivayetin tamamını ve çeşitli versiyonlarını nakletmemiştir. Fakat kullandığı rivayetleri kendinden önce tefsir ve hadis kaynaklarından seçmiştir. Onun önem verdiği bir rivayet türü de amelî mütevâtir haberlerdir. 'Bu tür haberler ümmetin ittifakı ile nesilden nesile aktarılan rivâyet kültüründe örf halini almıştır. Mâtürîdî, bu tür haberleri sorgulamadan kabul etmiştir. Dolayısıyla bu haberlerin râvilerini ve metnini zikretmeden sadece uygulanan davranışı aktarmış ve meselenin çözümünde rivâyeti belirleyici saymıştır. O, icmaya da benzer bir konum biçmiştir.' Davut Şahin ise İbn Abbâs örneği üzerinden *Te'vilât*'taki rivayetleri incelemişti. Tefsirinde sahabenin görüşlerine özel bir değer vermesi Mâtürîdî'nin tefsîr-te'vîl ayırımından kaynaklanmakla birlikte sahabeden gelen her bilgiyi kayıtsız şartsız alıp kullandığı anlamına gelmez; genel tefsir metoduna uygun olarak o yeri geldiğinde tercih yapar yeri geldiğinde rivayeti tenkit edebilir. İbn Abbâs'tan gelen rivayetler

için de aynı tutum geçerlidir, 419 rivayetle sahabe içinde en çok ondan nakil yapmış olsa bile... Öte yandan tefsîr tanımının karakterine uygun olarak sahabe rivayetlerini özellikle ayetlerin mana ve maksadını çözmeye şahitlik varsa rivayet elbette asıl kaynaktır.

Bir tefsirin muhtevası Kur’an ayetlerinde ön plana çıkan kavram, anlatı ve konularla şekillendiği gibi müfessirin önem verdiği meselelerle de şekillenmektedir. *Te’vilât*’ı ikinci tür tefsire iyi bir örnek sayabiliriz. Bu sebeple onun konuları nasıl ele aldığı, onlara nasıl yaklaştığı, hatta onları kendi zamanıyla nasıl ilişkilendirdiği daima merak konusu olmuştur. Bu bakımdan bu tefsirde henüz alınması gereken çok mesafe bulunduğu anlaşılmaktadır. Çalıştayı son oturumu dört örnekle böyle bir çerçevede geçti. “Mâtürîdî’nin Nesh Meselesine Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme”yi Hadiye Ünsal yapmıştı. Ona göre müfessir, neshi din-şeriat ilişkisinde görür ve yirmi küsur ayeti mensûh kabul eder. Elbette neshi, ‘Belirli bir vakte kadar beyan edilen hükmün bitmesidir’ tanımıyla sınırlaması da onun teorisini belirlemiştir. Yusuf Topyay, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*’da meleklerin insanın yaratılmasına tepkisinin (Bakara 2/30) yorumunu, Murat Kayacan, *sünnetullâh* ifadesinin anlam çerçevesini, Soner Aksoy da Kur’an’daki haberlerin inşâî boyutta okunmasını inceleme konusu yapmıştı.

Bilimsel toplantıları oturum başkanlarının ve müzakerecilerin zenginleştirdiklerinde kuşku yoktur. “Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî” çalıştayının dört oturumu da bu açıdan doyurucuydu. Değerlendirme oturumu ise mutlak teşekkürün ötesinde çalıştayın muhtevasını ikmal, tebliğleri değerlendirme, eksiklikleri dile getirme şeklinde bir zenginleştirmeydi. Tebliğ, değerlendirme ve müzakereler, Kur’an-ı Kerim gibi çok boyutlu bir kitabı açıklama ve yorumlamanın ne kadar ilmi bir derinlik istediğini, ciddi bir mesai harcanması gerektiğini, her bir müfessirle birlikte bir yorum, istidlâl ve istinbât imkanının doğduğunu, tefsir ve yorumun karakteri gereği kabul edilmeyecek veya yanlış kategorisine yerleştirilecek görüşlerin kaçınılmazlığı, bütün bunların yanında özgünlüğün her müfessire nasip olmadığını bir kez daha ortaya koymuş oldu. Son olarak şu noktayı vurgulayalım: Müslüman ilim kültür ve zihniyetinin ürünü olan *Te’vilâtü’l-Kur’ân* (ve onun gibi tefsirlerin) tarihte açmış olduğu bilimsel ve cesur yolu bugün ilim ehlinin devam ettirmesi hatta onları aşması kaçınılmazdır; bunun zorluğunun hatta yer yer imkansızlığının farkındayız, ne var ki bu kaderden kaçış yoktur.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İsmail ÇALIŞKAN).

Yazar(lar) / Author(s)

İsmail ÇALIŞKAN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.